

1920-1990 ЙИЛЛАРДА ЎЗБЕКИСТОНДАГИ МАДАНИЙ ЖАРАЁНЛАР (СУРХОНДАРЁ МИСОЛИДА)

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.004>

Худайбердиева Гулнора Хурсандовна,

Термиз давлат университети “Фуқаролик жамияти” кафедраси
ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада асосан 1920-1990 йилларда Ўзбекистондаги, шу жумладан Сурхон воҳасидаги маданий жараёнлар ва Совет ҳокимиятининг юритган сиёсати ёритиб берилган. Совет давлати ҳуқумронлиги даврида миллийлигимизни инкор этишига қаратилган масалалар ҳам баён қилинган.

Калит сўзлар: миллий-маданият, ижтимоий ҳаёт, таълим, маънавий-маданият, мафкура, қатагон.

1920-1990 ГОДЫ КУЛЬТУРНЫЕ ПРОЦЕССЫ В УЗБЕКИСТАНЕ (НА ПРИМЕРЕ СУРХАНДАРЬИ)

Худайбердиева Гульнора Хурсандовна,

Преподаватель кафедры Гражданского общества Термезского
государственного университета

Аннотация. В статье в основном освещаются культурные процессы в Узбекистане в 1920-1990-е годы, в том числе в Сурхандарьинском оазисе, и политика, проводимая советским правительством. Утверждается, что во времена правления Советского государства оно было направлено на отрицание нашей национальности.

Ключевые слова: национально-культура, идеология, общественная жизнь, образование, духовно-культура, идеология, репрессии.

CULTURAL PROCESSES IN UZBEKISTAN IN 1920-1990 (BY THE EXAMPLE OF SURKHANDARYA)

Khudayberdieva Gulnora Khursandovna,

Senior Lecturer, Department of Civil Society, Termez State University.

Abstract. The article mainly covers the cultural processes in Uzbekistan in 1920-1990, including the Surkhandarya oasis, and the policy pursued by the Soviet government. It is stated that during the rule of the Soviet state it was aimed at denying our nationality.

Keywords: national-culture, social life, education, spiritual-culture, ideology, repression.

Кириш. Маданият – бу асосан инсонларнинг фаолияти натижасида вужудга келган моддий ва маънавий бойликлар мажмуини ифодалашдир. Шунингдек, маданият ўзида жамиятнинг ривожланишини ҳам ифодалайди. Янаям аниқроқ қилиб айтганда жамиятдаги билим ва

кадриятларнинг бирлашмаси маданиятда акс этади. Жамият маданият икки турга моддий ва маънавий маданиятга бўлинади. Моддий маданиятга моддий бойликларнинг бутун мажмуи уларни яратиш воситалари: ишлаб чиқариш жараёнида яратилган техника, техника иншоотлар, технология, ижтимоий меҳнатни уюштириш турлари, қурилиш ва деҳқончиликни йўлга қўйиш кабилар қиради. Маданиятнинг иккинчи тури эса, бу маънавий маданиятдир. Маънавий маданиятга инсоннинг ақл-идроқи ва яратувчанлиги ва уларнинг натижалари қиради. Маънавий-маданият фан, ахлоқ, дин, ҳуқуқ, сиёсат, фалсафа, санъат, адабиёт, маърифат, маориф, кабилар мужассамланади. Шунингдек маданият умуминсонийдир ҳам. Масалан, фан-техника ютуқлари, мақомлар, меъморчилик дурдоналари, транспорт, алоқа воситалари, адабиёт, транспорт ва алоқа воситалари кабилардир.

Шу ўринда шуни айтишимиз керакки, совет даврида Ўзбекистонда маданий жараёнлар коммунистик партиянинг ғоялари билан суғорилди. Совет тузумининг ҳукмронлиги, барча соҳалардагидек маданий соҳада ҳам ўз ҳукмини сингдирди. Натижада, меъморчиликдан тортиб ноёб қўлёзмаларгача, маданият ёдгорликларгача синфий зарарли ҳодисалар сифатида йўқ қилинди. Уларни ҳалқимиз томонидан ўрганишига тўсиқ қўйилди. Бу борада энг ачинарлиси, маданиятга бундай муносабат яқинларгача сақланиб келди. Зиёлиларимизнинг атоқли намояндалари Фитрат, А.Қодирий, У.Носирларнинг, Чўлпонлар фожиали тақдири ҳаммамизга маълумдир. Шунинг учун ҳам маданий соҳа фаолиятида бироз узулиш бўлди. Умуман айтганда мустабит совет тузум даврида ўзбек халқининг миллий маданияти поймол қилинди, она тилимизга қадрсизланди. Фақатгина буюк мустақиллигимиз туфайли ўзлигимизга қайтдик.

Тадқиқот методологияси. Ушбу мақола асосан тарихий-методлар, тарихийлик, кетма-кетлик, қиёсий-мантиқий таҳлил, холислик, шаффофлик тамойиллари асосида ёритилган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Мақола учун бирламчи маълумотларни Сурхондарё вилоят архивининг 45-, 86-, 315-, 454-фондларидаги ҳужжатлар ташкил этади. Шунингдек, “Ўзбекистон Республикаси Сурхондарё вилояти рақамларда (1920-1991 йиллар)” статистик тўплами маълумотларидан ҳам фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. Ўзбекистон ҳудудида 1920 йиллардаёқ маҳаллий аҳоли учун хилма-хил мактаблар, яъни бошланғич таълимга асосланган диний мактаблар, мадрасалар, рус-тузем мактаблари, янги усул мактаблари мавжуд бўлган. Бу масканлардан ташқари, рус мактаблари, гимназиялар, ўқитувчилар семинарияси ҳам фаолият олиб борган. 1917 йил Февраль воқеаларидан сўнг Ўзбекистоннинг бир қатор ҳудудларида, яъни Самаркандда йирик миллатпарварлар Махмудхўжа

Бехбудий, Абдурауф Фитрат, Саидахмадхўжа Сиддиқий, Мардонқули Шомуҳаммадзода Ақобир Шомансурзода, Саид Аҳмад (Васлий) мактабларда ислоҳотлар ўтказиш ғоясини майдонга ташладилар. Диний ақидаларга асосланган ўрта аср мактаблари ўрнига янгича, европача усулдаги дунёвий билимларни она тилида ўқитишга мосланган мактаблар яратилди. Янгича мактабларда маориф тизимини ислоҳ қилишга қаратилган эди асосий мақсад.

Ўзбекистоннинг кўпгина ҳудудларида турли тилларда дарс ўтиладиган хусусий мактаблар очилди. Ўзбекистонда, шу жумладан Сурходарё ҳудудида ҳам янги усул мактаблари очилиб, маърифатпарвар, илғор педагоглар бу мактаб ўқувчиларининг билим олишлари учун ҳар хил фанларга оид дарсликлар, ўқиш китоблари, қўлланмалар ярата бошладилар. Айниқса Ўзбекистон миқёсида Бехбудий, Мунаввар Қори, Абдулла Авлоний, Ибрат, Ҳамза, Фитрат кабилар бу соҳада алоҳида жонбозлик кўрсатдилар. Булардан ташқари жадиждлар бошқа ҳудудлардаги маърифатпарварлик ҳаракатлари билан ҳам алоқа боғлай бошладилар. Бу даврда келиб яна бир тарихий жараёнга алоҳида тўхталиб кетмасдан илож йўқ, яъни Туркистонда маърифатпарварлик ва жадиждчиликнинг турли, янги таълим-тарбия, ўқув-ўқитиш масалаларини баён эттирувчи кўплаб журналлар нашр этилди. Уларга қуйидагиларни мисол қилиб айтишимиз мумкин: “Ойна”, “Тараққиёт”, “Тужжор”, “Садойи Туркистон”, “Самарқанд” каби журналлар шулар жумласидандир. Шу ўринда Абдурауф Фитратни қуйидаги ғояни кўтариб чиқди [1, 30]. Ўзбекистон ёшларини замонавий талаблар асосида тарбиялаш учун малакали ўқитувчилар шартлигини таъкидлаб, истеъдодли ёшларни Россиянинг марказий ҳудудларидаги ўқитувчилар семинарияларига юбориш ғоясини илгари сурди.

Шундан кейин Тошкентда таркибида педагоглар, агрономлар, муҳандислар, шифокорлар, агрономлар ва маҳаллий зиёлилар бўлган “Олий таълим дўстлари жамияти” ишга тушди. Дастлабки олий ўқув юрти – Туркистон халқ университети (ҳозирги Ўзбекистон миллий университети)нинг 1918 йилда Тошкентда очилиши ҳам жадиждлар ҳаракати билан алоҳида боғлиқдир [2, 49.] Шу йилнинг ўзидаёқ, яъни 1918 йил 12 майда Мунавварқори Абдурашидхонов ташаббуси билан Туркистон халқ университети таркибида Мусулмон халқ дорилфунуни ташкил этилди. 1919 йилга келиб, Тошкентнинг Эски шаҳар ҳудудида жадиждлар ташаббуси билан Туркистон халқ консерваториясининг миллий бўлими ташкил этилди.

Собиқ советлар даврида айниқса тарих фани ҳар томонлама ривожланди. Олий маълумотли тарихчилар етишиб чиқди. Туркистон Давлат университети, Ўрта Осиё коммунистик университети,



истпартларда тарих фани бўйича илмий татқиқот ишлари олиб борилди ва тарихчи олимлар тайёрланди. 1919 йилда Туркистон Халқ маорифи халқ комиссарлиги қошида Архив ишлари бўйича марказий бошқарма ташкил этилди [3, 37]. Лекин бу етишиб чиққан ёш кадрларнинг ҳаммаси марксча-ленинча ғоялар руҳида тарбияланди. Ёш кадрлар асосан ҳукмрон коммунистик мафқуранинг мустаҳкамланишига хизмат қилиши керак эди. 1920 йилларнинг бошларида яратилган тарих ҳақиқатга яқинроқ эди, лекин 20 йилларнинг охирида яратилган тарихда социалистик мафқура билан суғорилган эди. Эндиликда Совет ҳукумати ҳақидаги барча қарши фикрлар қораланди.

Маҳаллий аҳолининг ҳошиш-иродасини ҳисобга олинмай қурилган Совет ҳукумати, яъни зўрлик билан ўрнатилиши, сиёсий ҳуқуқнинг паймол этилиши ва ўйламай ўтказилган иқтисодий ўзгаришлар халқнинг совет давлатига қаршилигини уйғотди. Тарихда бундай ҳаракатлар дастлаб “бандидлар”, “шайкалар” деб аталган бўлса кейинчалик “босмачилик ҳаракати” деб аталди.

Бу тарихий воқеяликка ёндошув 80 йилларга келиб ўзгарди. Бу ўринда шуни айтишимиз ҳам лозимки фақатгина мустақиллик туфайли холисона баҳоланди. Бу даврда маориф соҳасида ҳам сезиларли ўзгаришлар юзага келганди, яъни 1919 йилдагига қараганда 1920-1921 йилларда биргина бошланғич мактаблар сони 2022 тага етди [4].

Тоталитар тузумнинг бошларида маданият ва уни бошқариш жараёнларида демократик тамойиллар мавжуд эди. Совет ҳукумати маҳаллий аҳолининг урф-одатлари ва ўзига хос хусусиятларини инобатга олишга мажбур бўлган эди. Кейинчалик эса, маъмурий-буйруқбозлик кучайиб бориши билан большевикча “маданий инқилоб” йўли ҳукмронлик қила бошлади. Совет ҳукуматининг яхши ўйланмаган сиёсати оқибатида халқнинг маърифатга, фанга ва миллий маънавиятга бўлган интилиши сиёсий манфаатларга бўйсундирди.

Ҳукмрон тизимнинг “маданий инқилоб” ҳаракати жамиятнинг барча соҳаларини, айниқса фан ва маданиятни ўта мафқуралаштириб, ўз қавмига тортиб олди.

Айнан Сурхон воҳасида XX аср 20 йилларининг охирлари, яъни аниқроқ қилиб айтганда 1927-1928 йилларда 9 та тўғарак фаолият кўрсатган. Ундан 4 таси мактаблар тўғараги, 1 таси ишлат чиқариш тўғараги, шунингдек, 4 та маданий муассасаларда тўғараклар фаолият кўрсатган. Шунингдек, таълим муассасаларидан шаҳарларда 1 та мактаб интернат ҳам фаолият кўрсатган [5].

XX асрнинг 30 йилларида Ўзбекистоннинг ҳар бир бурчагида, ҳатто Сурхондарё ҳудудида ҳам маданият саройлари, клублари очилди, район маданият уйлари барпо очилди. Кутубхоналар тармоғи кенгайиб,

уларнинг китоб фондлари бойиб борди, клублар, кинотеатрлар, театрлар ва маданият уйлари қошидаги кино қурилмаларининг сони кўпайди, стадион ва спорт майдончалари яратилди. Шунингдек, китоб, газета ва журналлар нашр этилди. Радио эшиттиришлари аҳолининг кундалик турмушига айланди. Лекин, ушбу даврда қарор топиб борган маъмурий-буйруқбозлик ва шахсга сизиниш мафқураси республиканинг ижодий ходимларини, унинг бутун маънавий ҳаётини қамровга олди.

Тарихнинг мудҳиш зарварақларидан маълумки, XX асрнинг 30 йилларидаги қатағонлар миллий маданиятимиз учун даҳшатли фожиага айланди. Инсон манфаати учун яратилган қонунчиликни қўпол равишда бузилиши ва инсон кадр-қимматлари поймол этилиши сабабли миллий маданият ўрни тўлмайдиган даражада зарар етди. Истеъдодли бир қатор арбоблар миллий маданият бағридан суғуриб олиниб, халқ душмани деб эълон қилинди. Уларнинг ғояларидан, асарларидан фойдаланиш тақиқланди. Бундан ташқари бутун маҳаллий аҳоли шу жумладан Сурхон воҳаси халқи ҳам Жиззахга қатағон қилинди.

XX асрнинг 30 йилларида динга ва руҳонийларга қарши очикдан-очик “уруш” эълон қилинди. Бунинг ҳатти-ҳаракат учун “Қурашчан худосизлар” ташкилоти тузилиб, барча корхона ва ташкилотларда унинг бўлимлари ташкил этилди. Бу ташкилотнинг фаолиятида ёш қизларни турмушга бериш, қалин олиш, аёлларни хўрлаш кабиларни олдини олишда ижобий натижаларга эришилган бўлса-да, бироқ ва аммо динга эътиқоди эътиқод қилиш қатъиян тақиқланди. Бу ташкилот маълумотларига асосланиб республика ҳукумати томонидан 1931 йилда Сурхон худудида ҳам бир қатор масжидлар, черковлар ва диний мактаблар ёпиб ташланди. Бу эса маҳаллий халқимиз учун жуда оғир давр бўлди.

XX асрнинг 30 йилларида маданий-маърифий ишларга алоҳида эътироф этишга қаратиш, ҳунармандчиликни ривожлантириш учун уста ҳунармандлар топиш, клублар ташкил этиш, етарлича маблағлар билан таъминлаш, нашриётларни кўпайтириш, тадбирлар ўтказиш масалалари ЎзССР Марказий Комитет сиёсий бюросида кўриб чиқилди [6].

1939 йилларга келиб барча маданий муассасалар сингари таълимга ҳам эътибор алоҳида қаратилди. Шу йилнинг ўзидаёқ Сурхондарё ижроя комитетининг қарорига кўра барча мактаблар китоблар, дарсликлар ва ўқув қуроллари билан зудлик билан таъминланиши талаб этилди. Харид қилиш учун туман бюджетидан таъминланиши, синф хоналарини тоза ва шином бўлишини таъминлаш, саводли ўқитувчилар билан таъминлаш, тўғарақлар ташкил этиш, мактаблар учун барча лозим бўлган бинолардан фойдаланиш, хотин-қизлар саводсизлигини тугатиш ва бу муаммоларни бартараф қилиш учун қисқа муддатли ўқув курслар ташкил этиш – Термизда - 120 ўринли, Шерободда - 70 ўринли мактаб

ташкил этиш, шунингдек, бунинг учун 45 тагача маълумотли ўқитувчи олиш масалалари кўриб чиқилди [7].

Совет ҳукумати даврида маданий муассасаларни, албатта, ўзларини ҳукмрон ғояларини сингдириш йўли билан ривожлантирилди. XX асрнинг 40 йилларида рассомчиликка ва тасвирга олиш ишларига ҳам алоҳида эътибор берилди [8].

XX асрнинг 40 йилларида, яъни иккинчи жаҳон уруши йилларида Ўзбекистон маданияти-театр ва мусиқа санъати арбоблари фашизмга қарши курашда фаолият кўрсатди. Бу даврга келиб Ўзбекистонда 51 та театр, яъни улардан 35 таси маҳаллий ва 16 таси эвакуация қилинган эди. Иккинчи жаҳон уруши йилларида ҳам Сурхон худудида маданий муассасалар фаолияти тўхтаб қолгани йўқ. Бу даврда, 1941-44-йилларда Ўзбекистон театрлари 203 та янги постановка қўйган, 13568 та спектакль ва концерт қўйиб, 6667303 томошабинга хизмат қилдилар. Ўзбек концерт бригадалари ташкил этилди ва улар фронтларда фаолият кўрсатдилар ўзларининг репертуарлари концертлари билан. Ўзбек концерт бригадалари таркибида О.Хўжаев, Г.Раҳимова, М.Қориёкубов, К.Зокиров, Ш.Бурҳонов, Ҳ.Носирова, Тамарахоним, С.Эшонтўраева, М.Турғунбоева, А.Ҳидоятлов, каби санъат арбоблари бор эди [9].

1946 йилдан 1958 йилгача бўлган даврни социализмнинг тўла тўқис ғалабаси даври дейилди. XX асрнинг 50 йилларига тўхталадиган бўлсак, Ўзбекистонни кўпгина худудларида маданий-маърифий соҳани жадал ривожлантиришга қаратилди. Шу жумладан, Сурхондарё худудининг кўпгина жойларида маданий-маърифий соҳага эътибор кучайди. Бу борада Жаркўрғон худудидаги мактаб интернатини мисол қилиб олишимиз мумкин. Маориф соҳасида сўз бораркан албатта бу даврда жонбозлик кўрсатган сурхондарёлик куйидаги устозларни айтишимиз мумкин: Амурқулов Тожи, Садатов Муҳаммад Садат ўғли, Чориев Қобил, Маманов Омон, Ўрозов Эргаш Норқулович, Садаев Холмат Садаевич, Умиров Холмўмин Намозович, Худойқулов Худоймурод, Қулматов Абдурашид, Бобоназаров Қўнғирот Абдурахмонович, Абдуллаев Исмоил [9].

Совет ҳукуматининг ҳукмронлик қилган йилларида Сурхон воҳасининг илм вакиллари халқни саводхонлиги учун тинмай-хормай ўз жонбозлигини кўрсатишди. Уларнинг бу меҳнати, жонбозлиги мустақиллик йилларига келиб муносиб тақдирланди.

XX асрнинг 60-70 йилларида маданий-маърифий муассасалар бироз молиявий жиҳатдан давлат назоратидан четда қолганлиги учун кўпинча жамоатчилик асосида кўрилди. Ўзбекистонда таълим тизимини яхшилаш учун ўнлаб қарорлар қабул қилинди. Бироқ бу қарорлар тўлиқ бажарилмасди. Мактаблар урушдан кейин ҳам, тинчлик ҳукмрон бўлишига қарамай дарсликлар билан тўлиқ таъминланмади. Ўқитувчи кадрлар масаласи урушдан кейинги йилларда энг жиддий муаммолардан эди. Чунки, малакали ўқитувчилар асосан урушга юборилган, уларнинг кўпчилиги ҳалок бўлганди. 1950 йилда республика халқ хўжалиги учун кадрлар тайёрлашда 26 та олий ўқув юртлари, шунингдек, 2 та

университет фаолият кўрсатди. Бундан ташқари, 92 та техникум ўрта махсус таълим тизимида иш олиб борди.

1950-1953 йилларда олий ўқув юртини битирганларнинг атиги 30% ини, ўрта махсус ўқув юртлари битирувчиларининг эса 33% ини ўзбеклар ташкил қилди, холос. Ўзбек миллатига мансуб ёшларни олий ва ўрта махсус таълим масканларига бунчалик кам жалб этилишининг сабабларидан бири бу ўқув юртларига кирувчи ёшлар ўрта мактабларда оммавий-сиёсий тадбирларга, кишлок ишларига асоссиз равишда кўплаб жалб қилиниши оқибатида улар олий ўқув юртларига кира олишлари учун талаб қилинадиган билимни олиш имкониятига эга бўлмасдилар. Яна муҳим сабабларидан бири, олий ўқув юртларига кириш учун синов сифатида чет тилларида имтиҳон қўйилиши ва талабаларга 80 йиллардан бошлаб рус тилида дарс ўтилиши эди [2]. Бу ҳолат бир тарафдан ёшларни бошқа, яъни чет тилини ўрганишига ундарди. Айни пайтда, қайд этиш жоизки, республикада олий ўқув юртлари сони ҳам ортиб борди.

1959 йили республика олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тизимида 31 та олий ўқув юртлари бор бўлиб, уларда 88 минг киши таълим олган бўлса, 1985 йилга келиб олий ўқув юртлари сони 42 тага талабалар сони эса 285,5 минг кишига етди. Шунингдек, республикадаги 249 та ўрта махсус билим юртларида 281,7 минг ўқувчи билим олди. Бу миқдор маҳаллий миллат йигит қизлари билим учун эмас диплом учун қизиқиш деган ақидалар асосланганлигини кўрсатади [8].

XX асрнинг 70 йиллари ҳам ўзига хос тарихга эга бўлиб, маорифни яхшилаш мақсадида маориф ва маданият билан доимо шуғулланувчи комиссиялар белгилади. Улар алоҳида жадваллар билан жойлаштириб чиқилди ва қатъиян назорат остига олинди [10]. Албатта, бу жараён Совет давлатининг мафқураси билан суғорилганди. Шундай бўлсада халқнинг саводхонлигига таъсири ҳам бўлганди, олий ва ўрта махсус таълим тизимида мафқуравий тазйиқлар кучайди; мутахассислик бўйича асосий фанларни ўқитишни такомиллаштириш ўрнига барча олий ўқув юртларида коммунистик мафқурани шакллантирувчи КПСС тарихи, марксизм-ленинизм фалсафаси, сиёсий иқтисод фанларини ўқитиш амалга оширилди. Ўқув жараёни учун муҳим бўлган демократик ва ижодий жиҳатлар инкор этилди.

Натижада олий таълим тизимида масъулиятсиз, лоқайд, «ўртамиёна» мутахассислар тайёрлаш механизми вужудга келди. Шундай бўлишига қарамай Ўзбекистонликларни, хусусан ўзбекларнинг илмга чанқоқлиги ҳар қандай сунъий тўсиқларни енга бошлади. Ўзбекистонда фан ва техниканинг ҳамма соҳаларида йирик олимлар етиштирилиб, фан номзодларини ва докторларини тайёрлаш бўйича собиқ иттифокда олдинги қаторларга чиқди.

Маориф соҳасида яна эътиборга тортадиган тарафларидан бири шундаки, XX асрнинг 70 йилларида меҳнаткашларнинг фарзандларини дарсдан ташқари, таътил вақтларида дам олиш, пионер лагерлари ташкил этилди. Шунингдек М.Т.Ойбек номли Термиз педагогика

институту томонидан, педагогика техникуми томонидан, соғлиқни сақлаш мақсадида тиббиёт ходимлари томонидан пионер лагерларига амалиётчи талабалар ва ходимларни сафарбар қилинди [11].

XX асрнинг 80 йилларида маданий-маърифий муассасалар иш жараёнлари кўпроқ бадийликдан сиёсатлашган «маданий йўлга» ўрнаша бошлади. Натижада ҳар бир маданий муассасаларнинг иш фаолияти маданий савиясини оширишга қараб эмас, балки, қай тарзда коммунистик мафқуранинг тарғиботчиси сифатида иш олиб борганлигига қараб баҳоланди.

Хулоса. Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, совет ҳукумати раҳномалигида ўзбек халқининг маънавий ҳаёти қўпол равишда бузилб кўрсатилишига қарамасдан, қанчалик миллий маданиятини бузишга ҳаракат қилмасин буюк халқимиз ўзининг ўзлигини, миллийлигини сақлаб қолди. Бу буюк руҳият эса албатта мустақиллигимизга даъват этди ва буюк туйғу булмиш муқаддас мустақилликка, озодликка эришдик. Мустақиллик том маънода халқимиз тарихий йиллар мобайнида раҳна солиб келинган ўзлигини англашда энг улуғ қадам бўлди. Мустақиллик туфайли ўтмишимиз оқланди, тарихимиз қайтди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Чориев А. Инсон фалсафаси. Мустақил шахс. – Тошкент: Чинор ЭНК, 2002.
2. Эркаев А. Маънавият – миллий нишони. – Тошкент: Маънавият, 1999.
3. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. – Тошкент: Шарқ, 2000.
4. Сурхондарё вилоят давлат архиви, 149-фонд, 18-рўйхат, 1-иш, 1-2 варақлар.
5. Сурхондарё вилоят давлат архиви, 313-фонд, 18-рўйхат, 1-иш, 114-116-варақлар.
6. Сурхондарё вилоят давлат архиви, 315- фонд, 18-рўйхат, 1-иш, 331-133-варақлар.
7. Сурхондарё вилоят давлат архиви, 454- фонд, 4-рўйхат, 41-иш, 3-варақ.
8. Турсунов С., Қобилов Э., Пардаев Т., Муртазоев Б. Сурхондарё тарих кўзгусида. – Тошкент: Шарқ, 2001. – 384 б.
9. Турсунов С., Қобилов Э., Муртазоев Б., Пардаев Т. Сурхондарё тарихи. – Тошкент: Шарқ, 2004. – 606 б.
10. Сурхондарё вилоят давлат архиви, 45- фонд, 1-рўйхат, 1624-иш, 3-6-варақлар.
11. Сурхондарё вилоят давлат архиви, 454- фонд, 3-рўйхат, 92-иш, 74-варақ.